

NORLIT 2011

Conference on literature and politics

ROSKILDE, AUGUST 4.-6. 2011

ISBN: 978-87-7349-818-7

Papers published in relation to the NORLIT 2011 conference are made available under the CC license [by-nc-nd]. Find the terms of use at <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/dk/legalcode>.

Papers, som er offentliggjort i forbindelse med NORLIT 2011 konferencen stilles til rådighed under CC-licens[by-nc-nd]. Læs mere på <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>, hvis du vil vide, hvordan du må gøre brug af de registrerede papers.

Accessible online: <http://ruconf.ruc.dk/index.php/norlit/norlit2011/schedConf/presentations>

Marianne Stidsen

INSS, Københavns Universitet

NordLit-paper-2011

Balladen om Brunel – Civilisationskritik og ny identitetstematik hos Heretica-bevægelsen

I 1959 udgiver den danske Heretica-forfatter Thorkild Bjørnvig sit store, episke digt "Balladen om Great Eastern" i samlingen *Figur og Ild*. Digtet, som indleder digtsamlingen, tager afsæt i den historiske begivenhed omkring konstruktionen og bygningen af skibet Great Eastern, der blev forløber for senere mastodontskibe som Titanic, og som i forhold til oceanets horisontale element skulle markere den moderne, ekspansive menneske- og intellektskabte teknologi og ingeniørkunsts triumf over den 'døde', 'træge' natur og materie. På samme måde som Eiffeltårnet senere skulle det i forhold til rummelrummets vertikale element. Begivenheden lyder i Bjørnvigs digteriske bearbejdning:

Ikke en Teclipper 'Ariel', nej, et Jærnskrog, udgaaet
fra Ingeniørens Øjepunkt, magtperspektivisk; en Jahve
udkastede sin Leviatan, og skrev til Kaptajnen:
'Ikke et Skib – en Maskine skal pløje Have!'
(Bjørnvig 1959/1998, s. 89)

I digtet, som løber over 29 strofer og er opbygget i nogenlunde regelmæssige, firlinjers heksametervers med rim (bortset fra epilogen, som er holdt i uregelmæssige frie vers), men til gengæld med et hav af moderne udtryk, dynamisk dunkende rytmer og personlige billeder og komposita (så som 'magtperspektivisk', 'erobrerprivatliv' og 'amfibieårhundredet'), skabes plottet eller transformationen gennem det uheld, skibet var ude for på sin tredje tur, hvor det løb ind i et gigantisk uvejr, som – ironisk – fremstilles som noget, der udefra sætter en grænse for det menneskelige 'magtperspektiviske øjepunkt':

Paa tredje Rejse kom Stormen. Giganten, tænkt større end Bølger
og derfor urystelig som en Ø og et Firmament,
møbleret som et Hus og fyldt som et Lager med usurret Gods,

blev langsomt løftet, svinget, rystet, berendt –

(Bjørnvig 1959/1998, s. 91)

Efter forliset ved Long Island går det støt ned ad bakke for skibet. Mod slutningen af den handlingsorienterede del af digtet berettes det, hvordan det både fungerer som luksusark, haremskib og krigsskib, og desuden på et tidspunkt sælges til Napoleon d. 3. Hermed indikeres, at det er en tom beholder, der kan fyldes med et hvilket som helst indhold, fordi der ikke er nogen organisk overensstemmelse mellem dets abstrakt-teoretisk udformede konstruktion og dets konkret-praktiske brug – jævnfør formuleringen: 'formåls- og indholdsløshed blev en sot – det lovløse bredtes som smitte'. Dette kommer så igen til at virke tilbage på menneskene, deterministisk: "Og næsten enhver blev prostitueret af Opgaven, blot for / at gøre sig tjenlig – fordummet, forbryderisk overanstrengt / af at fylde Rammen, bevæge Rammen –" (Bjørnvig 1959/1998, s. 91). Kun ét værk formåede den retningsløst flakkende Great Eastern at fuldføre, nemlig nedlægningen af atlantkablet, 'som øjeblikkelig øgede livstempo, magtspænding, kursskifte, overflod, gæld' (ved at føre telegrafforbindelse igennem fra Europa til USA). Skibets turbulente færd slutter med, at det bliver hugget op 'i Nietzsches Turinaar' (det år, filosofen blev vanvittig og overmenneskedrømmen brast). I skroget finder man 'skelettet af en nitter, savnet en menneskealder, og af en læredreng, glemt'. Dvs. den menneskelige pris, der har måttet betales for den moderne, sekulariserede, menneskefremkaldte, abstrakt udtænkte, etisk-værdimæssigt flakkende Leviathan.

Epilogen foretager et spring i tid, idet den er fortalt ca. 100 år efter med nutidens reflekterende bagudsyn på begivenhederne, hvor selve historien om skibet er fremstillet som medlevende, om end melankolsk-ironisk fortalt, scenisk handlingsberetning. Her fortælles om, hvad det er, man finder i skroget. Og her beklages glemslen af dette fartøj og dets fortrædelige historie, 'glemt blot for andre fester', som menneskeheden kunne have lært noget af, hvis den havde haft sans for det. Hvorved nogle af fremtidens/nutidens ulykker måske kunne være undgået. Digtet markerer dog i sig selv en performativ modaktion til glemslen, da denne hæves i og med, at der fortælles om den. Ydermere markerer selve balladeformen i hovedteksten en performativ besindelse på historien og traditionen, idet den nok indeholder moderne elementer, men samtidig har rødder tilbage til middelalderen, altså til den førmoderne, førteoretiske, førindividualistiske, førabstrakte periode, der i højere grad betragtede mennesket som indlejret i større kollektive sammenhænge og i en større naturhelhed, og som også spiller en væsentlig rolle i romantikken, som digtet ligeledes ligger i forlængelse af. Ligesom den – på sin egen subjektive måde – lader den faste heksameterform være styrende for kompositionen. Hvilket igen skaber forbindelseslinjer helt tilbage til Homer og Vergil, der også brugte versformen til fremstilling af ophøjede, heroiske, historiske emner. Altså på det performativ-formelle niveau skaber forbindelseslinjer tilbage til det, der på indholds niveau nævnes som det fortrængte, ekskluderede.

Balladen om Brunel – balladen i Brunel

Hereticanernes tekster, herunder Bjørnvigs digt om Great Eastern, er ofte i de kontekstualiserende læsninger, der har været, søgt indplaceret på en modernitets-antimodernitets-akse. Ud fra en forståelse af perioden som hørende under det moderne paradigme, har der så at sige kun været to muligheder for ideologisk og socialhistorisk placering. Enten var man moderne og progressiv – som Holberg, Brandes, den tidlige Johannes V. Jensen og PH – eller også var man antimoderne og

reaktionær – som Ingemann, Johannes Jørgensen og Ludvig Holstein. Hereticanerne hører, hævdes det, til i den sidste gruppe¹. Det er da heller ikke helt uden belæg at placere dem således, da der vitterlig findes et stærkt civilisationskritisk element hos dem – hos Bjørnvig billedet af moderniteten som et potentielt dødsensfarligt skrummel af et skib, der er så ude af trit med 'livsverdenen', at det nødvendigvis må kuldsejle, i mere end en forstand. Tematisk bygges dilemmaet op som en modsætning mellem gammelt og nyt: den elegante, tremastede, fuldriggede, hurtigsejlende bark, teclipperen (hvoraf den mest kendte, Cuttysark, var udstyret med en heks med hestehale i hånden som galionsfigur, og hævdedes engang at være sejlet hjem fra Østen til England med te i hvirvlende fart, apropos sammenligningen med mytologiens vandånd, fremkaldt af at besætningen havde sat deres soveposer som sejl) versus det klodsede, gumpetunge, moderne, 'pløjende' jern-dampskib, Great Eastern (der, som det beskrives i anden del af Bjørnvigs digt, er så u håndterligt, at det, stik i mod skik og brug, der foreskriver søsætning med agterenden først, måtte søsættes sidelæns); den gamle 'praksis' versus den moderne 'teori'; Vergils pastoraler og Brunels grønne landsted versus frodige, engelske 1800-tals-egne gennemskåret af jernbanespor osv.

Imidlertid viser denne forståelsesmåde sig i alt for høj grad at 'hugge en hæl og klippe en tå' for at få pengene til at gå op. Store dele af hereticanernes tekster – herunder betragtelige dele af "Balladen om Great Eastern" – kan således ikke bare slet og ret kategoriseres som antimoderne og reaktionære (og således heller ikke blot uden videre sættes op som modsætning til Johannes V. Jensens maskinbegejstrede "Paa Memphis Station", hvad det ellers umiddelbart synes at invitere til). Det er alt for reduktivt, eftersom der er mange elementer tilstede i deres tekster, ikke mindst på det formelle plan, som peger på en accept af, ja endog veneration for, flere af det modernes grundlæggende dogmer, eksempelvis dogmet om individets frihed og selvmyndighed, og om det litterære værks personlig og unikke karakter (jævnfør nykritikkens autonomi-doktrin). Ordet 'ballade' i titlen skal således også forstås i sin umiddelbart moderne, prosaiske hverdagsbetydning, som uroen, trakasserierne, fortrædelighederne omkring skibet Great Eastern.

Her forekommer en forståelsesramme, som skrinlægger modstillingen: modernitet-antimodernitet, og i stedet opererer med en modstilling af modernitet og senmodernitet mere frugtbar og fyldestgørende. Ikke alene er den i stand til at give en mere tilfredsstillende forklaring på kompleksiteten og alle dobbelthederne hos hereticanerne; den kan også være med til at pege på deres aktualitet og deres tidssvarende. I modsætning til den gamle kontekstuelle forståelsesramme, der efter min opfattelse fejlagtigt mere eller mindre entydigt fik dem placeret under kategorien 'yesterdays news'. Det kan den i kraft af de nye, mere sammensatte begreber, der her dukker op: ambivalens, refleksivitet og selvbesindelse. Disse unddrager sig den gamle modstilling: moderne-antimoderne til fordel for noget nyt og tredje. Det er således altafgørende, at digtets udsigelse er dobbelt. På den ene side er der scenisk fremstilling af begivenhederne mens de foregik, dvs. fra 1858, hvor skibet blev bygget. På den anden side er der epilogs nutidsperspektiv, dvs. 1959, hvor digtet er skrevet. Det, der er kommet imellem er, med den engelske socialteoretiker Anthony Giddens' udtryk, en erfaring af 'modernitetens konsekvenser'. Og den erfaring er med til at skabe en helt ny ramme til forståelse af moderniteten, hvor sikkerhed og fare; tillid og risiko er vævet sammen i en tæt kompleksitet og ambivalens (jævnfør Giddens' berømte billede af moderniteten som en Jagannathvogn). Snarere end entydig modernitetskritik, er der derfor tale om et mere *refleksivt* syn på det moderne og om fornuftens *selvkritik* (med Giddens' udtryk). Snarere end antihumanisme er der tale om humanismens *selvbesindelse* (med Said).

'Håndtaget' jeg vil bruge i denne kontekstualiserende tolkning, er det psykologiske niveau, hvor jeg mener, at hereticanerne som de første forfattere i Danmark – og nogle af de første i Norden – på en bredere skala tematiserer den identitetskonflikt, som er den individuelle og

eksistentielle udløber af de ændrede systemisk-strukturelle rammer. Når det er her, jeg griber fat, og ikke fx i det sociale og politiske niveau, er det fordi jeg mener, det er på netop dette niveau litteraturen rummer de største og mest betydningsfulde indsigter og erkendelser, i kraft af at være det litterære medium den er. (Det betyder dog ikke, at det sociale og politiske ikke kommer til udtryk. Det gør det, om end på indirekte vis i menneskebilledet). Og her er det nok så meget gentænkningen af den moderne, individuelle jegidentitet, som det er erstatningen af denne med en præmoderne kollektiv, individundertrykkende identitet, der er på tale, selvom denne rigtignok også optræder som identitetsmulighed hos visse hereticanere, i visse, begrænsede, dele af deres forfatterskaber.

Går vi tilbage til Bjørnvigs digt, er det således tydeligt, at der findes et andet tema parallelt med eller bag det civilisationskritiske; et tema som måske i virkeligheden er det vigtigste, nemlig konstruktøren Isambard Kingdom Brunels psykologi og personlige konstitution. Det antydes allerede i første strofe, hvor det netop hed, at skibet var 'udgået fra ingeniørens øjepunkt, magtperspektivisk'. Men det kommer især til udtryk i strofe 2-4:

Brunel: hang over en Afgrund i Svævestol med sin Hustru
for at opflamme modløse Mænd ved én af de dristigste Broer –
elsked Naturen, Vergil og sit grønne Landsted –
gennemskar frodige Egne med Jærnbanespor

til Togene pulsede gennem Vergils Pastoraler:
erobrerprivatliv – eller en Schizofreni?

Lagde Sygehuse paa Krim, konstruerede Vaaben:
Caritas, Patriotisme – eller forskelsløst Geni?

Undfangede i sin urolige Hjerne: Great Eastern,
større end alle Skibe – grebet af synsk strukturel
Mani; og alting blev nittet ind i dens Jærnskrog: Formue,
Landsted og Vitalitet – en ukendelig nedbrudt Brunel
(Bjørnvig 1959/1998, S. 89)

Dette psykologisk-eksistentielle tema, som jeg mener kan forstås og beskrives som et særligt senmoderne psykologisk tema, eftersom det netop har at gøre med manglen på et følelsesmæssigt 'grounded' jeg, der igen giver sig udslag i manglen på et etisk-moralsk ståsted, som kan give foretagsomheden retning, i stedet for at den skizofrent bevæger sig hid og did mellem opbygning (sygehuse) og nedbrydning (våben); en proces der i sidste instans ender med at nedbryde også

manden, kan med fordel uddybes og perspektiveres med den senmoderne identitetsteoris begreber, særlig som de er udformet inden for den humanistiske del af socialpsykologien. Dimensionen er yderst vigtigt at have med i tolkningen, da det herved indikeres, at de individuelle menneskelige valg og tænkemåder, herunder det enkelte individs selvforståelse, faktisk har betydning for, hvordan historien formes (modsat en mere strukturalistisk og marxistisk forståelse, hvor diskurserne og samfundet hævdes mere eller mindre enerådende at bestemme menneskets følelser, tanker og adfærd, for ikke at tale om historiens gang). Først på et vist punkt kammer det over, således at mennesket ender med at blive viljesløst styret af det, det selv har udtænkt og skabt (hvilket i øvrigt minder stærkt om Horkheimer og Adornos modernitetsanalyse i *Oplysningens dialektik* fra 1947 – og for så vidt også om Erich Fromms i *Flugten fra friheden* fra 1941). Intentionen og kommunikationen i digtet er netop, kan man sige, rettet mod 'hin enkelte' ideallæser, som er i stand til at 'tænke sig selv om' – og derved 'tænke verden om'. Altså spille aktivt ind i den.

Heretica og psykologien

Der har – så vidt jeg har været i stand til at opspore – aldrig været den helt store tradition for at læse Heretica-bevægelsens tekster psykologisk. Det giver god mening, for så vidt som medlemmerne af bevægelsen flere gange eksplicit har taget afstand fra psykologien, som de – ikke urigtigt – ser som en del af den moderne, abstrakt-intellektualistisk dissekerende tankegang, de gerne vil sætte spørgsmålstegn ved (ligesom de også sætter spørgsmålstegn ved humanismen i dens moderne udformning). Ganske vist er 'eksistens' og 'det eksistentielle', som det er fremgået, ofte genkomne udtryk i bevægelsens vokabular. Ja, det er vel nogle af de vigtigste begreber for bevægelsen overhovedet! Men det er ikke i første omgang 'eksistens' og 'eksistentiel' i psykologisk forstand, der tænkes på – som det bl.a. ses af Bjørnvigs essay "Begyndelsen"². Det, der sigtes til, er derimod disse begrebers religiøse og metafysiske-dunkle betydningsindhold. Vi kan også sige, at vi har at gøre med en eksistentialisme, der (i hvert fald tilsyneladende) er mere fokuseret på det transcendentale og tidløse ved eksistensen, end på det dennesidige og individuelt-menneskelige. Sigende er det således, at de filosofiske tekster om eksistentialismen, som trykkes i *Heretica* i de første år netop er hentet fra den religiøse, og altså ikke fra den ateistiske gren af bevægelsen. Det drejer sig bl.a. om Grønbechs "Angst", hvor Sartre, hovedmanden bag den ateistiske eksistentialisme, der ofte forbandt sin udgave af eksistenstænkningen med psykoanalysen, bl.a. i sin berømte studie om Flaubert, oven i købet omtales decideret kritisk³. Alligevel er det det, jeg vil forsøge mig med her. Først og fremmest for at vise, hvor fremadvendte de i grunden var.

Det er uden tvivl sandt, at man ikke kommer langt, hvis man forsøger at læse hereticanernes tekster ind i en traditionel psykoanalytisk forståelsesramme. Ligesom man heller ikke gør, hvis man læser dem ind i en traditionel ideologikritisk-marxistisk forståelsesramme. Her vil de 'moralistiske' og søgende hereticanere uvægerligt komme til at fremstå som underligt anakronistiske (i modsætning til eksempelvis de samtidige fyrtialister i Sverige, som da også hyldes af den efterfølgende generation, konfrontationsmodernisterne – men faktisk også, hvad der tit glemmes, af visse hereticanere, den tidlige Martin A. Hansen fx). Ikke desto mindre kan det, mener jeg altså, godt svare sig at forsøge at læse dem også psykologisk. For hvis man ophæver den traditionelle, rygmarvsagtige sætten lighedstegn mellem psykologi og psykoanalyse, er det, som jeg ser det, faktisk muligt at understøtte de seneste par årtiers forsøg på en mere postmoderne, aktualiserende reception af Heretica-bevægelsen (her tænker jeg først og fremmest på Jan Rosieks) med en psykologisk-eksistentiel dimension. Som måske endda kan vise sig i stand til at uddybe og kvalificere bestræbelserne på at se bevægelsens litterære og poetologiske indsatser som – i hvert

fald et langt stykke hen ad vejen – fremadpegende i stedet for bagudpegende, selvom frigørelsen hos dem kun spiller en lille eller slet ingen rolle, mens til gengæld netop metafysik, religion, moralitet, mytologi osv. spiller en uhyre central rolle og bliver genstand for fornyet interesse og fortolkning. Læst i forhold til den socialpsykologiske identitetsteoris udredninger af det nye psykologiske problemkompleks, som kommer til at gøre sig gældende i senmoderniteten, på bekostning af de psykologiske problemstillinger, der dominerede op igennem moderniteten, er det nemlig, mener jeg, muligt at se, at hereticanernes særlige syn på jeget også er et forsøg på at svare på nogle højst *nutidige* og *dennesidige* udfordringer, som for alvor begynder at gøre sig gældende i den vestlige kulturkreds efter Anden Verdenskrig.

Med andre ord: nedenunder, eller parallelt med, kritikken af den moderne tankeform og påpegnings af dens begrænsninger i forhold til det metafysiske kan spores et psykologisk niveau, som har at gøre med *konfrontationen med den identitetsløshed og angstskabende eksistentielle rådvildhed, som er resultatet for den enkelte af modernitetens fremskredne opløsningsproces på dette tidspunkt*. Som altså flytter fokus fra drifterne og deres mulige frigørelse til jeget og dets mulige identitet. Dvs. som ser jeget som andet og mere end en 'hæmmende' forsvarsfunktion i forhold til drifterne. Som også ser det som en *positiv* instans, der er en nødvendig for, at mennesket overhovedet kan etablere en fornemmelse af sig selv og sig selv i forhold til omverdenen, til noget *uden for* jeget. Ganske vist er der, skal det understreges, endnu ikke tale om en opløsning af den karakter, som kommer til at præge perioden fra 1960'erne og frem, idet visse dele af samfundet stadig holder sig nogenlunde fri af den (det gælder fx hverdagslivet, først og fremmest familieinstitutionen, og til dels også kulturinstitutionen, skønt den allerede da var begyndt at komme under pres). I stedet er der tale om den, i forhold til store dele af den øvrige vestlige verden, lidt 'forsinkede' opløsning, som forårsages af landbrugets gradvise afvikling og modernisering til fordel for urbanisering og øget industrialisering. Men den faktor, der i mine – og også hereticanernes egne – øjne frem for alt er med til at udløse den, er det politiske og ideologiske værdisammenbrud, som var en følge af dels Første, dels – og især – Anden Verdenskrig⁴.

Når det gælder forståelsen af den historiske erfaring, som frem for alt er med til at fremkalde identitetsproblemer hos hereticanerne, mener jeg således med fordel, der kan drages paralleller til en af identitetsteoriens grundlægger Erik Eriksons måske vigtigste casestories. Socialpsykologen Eriksons identitetsteori udspringer således direkte af hans behandling af unge hjemsendte værnepligtige fra Anden Verdenskrig, der havde fået diagnosen 'neurotiske' hæftet på sig. Det, der gjorde mest indtryk på Erikson var at opdage, at disse mænd slet og ret havde mistet følelsen af identitet. De vidste, skriver Erikson, hvem de var; de havde en 'ydre' personlig såvel som social identitet; men det var som om, deres liv subjektivt og indadtil ikke længere hang sammen; de kunne – med psykologen William James' ord – ikke længere fornemme deres grundlæggende 'jeg' eller 'selv'. Erikson fandt fænomenet påfaldende og ikke tidligere nærmere beskrevet i psykologien. Det var derfor her, noterer Erikson videre, inden for dette område af klinisk observation, at han først kom på ideen om et centralt tab af identitetsfølelse eller 'egosyntesen', som han også kalder den (Erikson 1950/1997, s. 33).

Det er om ikke just den samme, så i hvert fald en tilsvarende oplevelse af total-sammenbrud, vi møder i mange af de skrifter fra slutningen af 40'erne og begyndelsen af 50'erne, der har Heretica-miljøets medlemmer som afsendere. (Jævnfør også det Erik Erikson skriver i forlængelse af den kliniske observation af soldaterne om, at krigen påvirkede *hele* generationen). Selvom de såvist ikke, eller i hvert fald kun sjældent og sporadisk (på enkelte undtagelser nær), selv direkte bruger ordet 'identitet' eller 'identitetskrise' om det. Det er med andre ord også her selve *kulturgrundlagets* sammenbrud, der danner primær erfaringsbaggrund for den 'jordrystelse', der

trækker tæppet væk under egosyntesen – eller jegidentiteten, som man også kan kalde den. Familien derimod hører vi karakteristisk nok ikke meget om, for den er stadig nogenlunde intakt. Dens store sammenbrud kommer først senere. Den angst, som Vilhelm Grønbech (med Kierkegaard i tanken) skriver om, og som socialpsykologien eksplicit forbinder med den frisatte identitet; den angst som adskiller sig så klart fra de problemer omkring skyld, fortrængning osv., der havde været i fokus i mange af den foregående generations, eksempelvis surrealisternes, tekster, har et fast greb i hereticanerne, og den skyldes først og fremmest, påstås det her, værdiernes vaklen som følge af krigen⁵.

Identitet som nyt tema hos hereticanerne

Ole Sarvig, som var med på sidelinjen i *Heretica*, er nok en af de digtere fra perioden, der har udtrykt sig mest prægnant og suggestivt omkring problemet. I en af de senere tilføjede artikler til den kunsthistoriske essaysamling *Krisens billedbog*, som oprindeligt udkom i 1950, skriver han de berømte linjer:

Bevidstheden arbejder [...] handler, venter sin tid frem, gemmer sig og gror i det anonyme liv; kører ubemærket ud med døgnets fotografier, fylder for eksempel i perioder aviser og tidsskrifter med billeder af landinger paa fremmede kloder. Hvorfor? [...] af den dybe egentlige grund, som bevidstheden i sin egen stilhed midt i al larmen ved om: Fordi vi er landet paa en fremmed klode. Vi er arveløse. Vi er saaet som frø af ukendt art. (Sarvig 1950/62, s. 127-8)

Passagen har været citeret tit og ofte som selve spidsformuleringen af 40'erne og 50'ernes følelse af rådvildhed og skæbneløshed, for igen at bruge et ord, som forfatterne på det tidspunkt gerne tyede til (sammentrækningen af passagen hidrører således fra den i 60'ernes så indflydelsesrige litterat Finn Brandt-Pedersens bog *Modernisme og kvalitet*). Med udtrykket 'arveløse' og 'saaet som frø af ukendt art' giver Sarvig et levende signalement i billedlig form (den form han mestrede bedst) af den nye tids psykologiske vilkår, som kommer meget tæt på Eriksons og andre socialpsykologiske identitetsteoretikeres, og som rammer meget stærkt ned i tiden og vinder stor genklang hos ikke mindst et yngre publikum⁶. Uden at ordet 'psykologisk' dog bruges direkte.

Hvad mere er: læser vi hereticanernes tekster i lyset af identitetsteorien, er det evident, at det frem for alt er den side af den frisatte identitet, som har med *angst* og *forvirring* at gøre (ordet 'angst' er, som det er fremgået, et af nøgleordene i bevægelsens kernetekster – selvfølgelig direkte overtaget fra den, i hvert fald i begyndelsen, teoretiske hovedreference, Kierkegaard). Det er altså den negative side af den frisatte og opløste identitet, der er i fokus. Det kommer måske endnu tydeligere frem i en anden passage fra Sarvigs essayistiske forfatterskab, som ikke har været citeret så flittigt som den ovenstående (om overhovedet!), og hvor han rent faktisk – som det, så vidt jeg har kunnet opspore, eneste sted i i hvert fald det tidlige essayistiske forfatterskab fra 50'erne – bruger ordene 'identitet' og 'identitetsløshed', og hvor han desuden ikke taler i billeder.

Denne passage falder i sidste del af essaysamlingen *Midtvejs i det tyvende århundrede*, som primært blev til på baggrund af forfatterens rejser rundt i det ødelagte og udbombede efterkrigs-Europa, og som ligeledes udkom i 1950 (og blev genudgivet stort set uændret i 1970). Den er, efter min mening, lige så bemærkelsesværdig, som den er totalt overset af

forskningen. Sarvig citerer her surrealisternes (sic!) leder André Breton for at sige, at udtrykket 'så langt som øjet rækker' snart vil synes os meningsløst; og det betyder, at vi vil kunne iagttage vejen fra fødsel til død på mindre end et minut – og dette i utallige variationer. Udsigten til en sådan mulighed får Breton til at udbryde: 'Hvem ved, om vi ikke således forbereder os på en dag fuldstændig at flygte fra identiteten?'. Sarvigs kommentar er følgende, der både peger på identitetsløshed som et nyt, historisk betinget vilkår – og på en kritisk tilkendegivelse af håbet (der foreløbig kun er et afmægtigt eller afventende håb) om en helt ny udvej af dette problem, som det altså her vurderes til at være:

[H]vis vi nu, tredive år efter, skal svare på en sådan udtalelse af en af disse unge intellektuelle, om hvem man ikke ved andet, end at de er blevet gamle, bliver kontrasten ganske betydelig: 'Ja,' svarer vi nu, 'vi har ganske rigtigt mistet identiteten, og enhver faktor i den moderne civilisation har hjulpet os på vej dertil. Men i denne identitetsløshed, hvori vi ikke mere findes, hvor ingen personer findes, kun idoler og pin-up girls og siden for længst ingen gud, skjuler *noget andet* (sådan er vor udtryksform i dette etiske vacuum) sin identitet [...]. Og således må vi da i denne umulige situation se frem til en dag, da dette *noget* fremtvinger vor identitet. Men indtil da er vi i intellektet; og vi har mistet alt.' (Sarvig 1950/1970, s. 149-50)⁷.

Ganske vist kæder Sarvig ejheller her sin beskrivelse af den omsiggribende identitetsløshed, der, hvad der er afgørende, nu ikke længere primært set som et spændende, 'frigørende' projekt (sådan som han mener det er tilfældet hos avantgardisten og surrealisten Breton), men derimod som et decideret vilkår, eksplicit sammen med psykologi, men derimod med noget mytisk-religiøst (i det opståede værdivacuum skjuler 'noget andet' sin identitet, og dette 'andet' skal senere fremtvinge vor, altså menneskenes, identitet). Hvilket igen peger på håbet om en fremtidig transcendental forløsning af en ny og stærkere identitet. Alligevel kan det vel næppe udtrykkes klarere og mere koncist, at der er sket noget nyt, at en afgørende ny historisk erfaring er opstået, og at den har med identitet, eller rettere: *fraværet* af identitet, der igen opfattes som fraværet af *følelsesmæssig rodfæstethed*, at gøre. Personer, i betydningen: mennesker med en identitet, findes ikke længere, det gør kun idoler og pin-ups – og 'flade' tegneseriefigurer som Mickey Mouse, kan vi tilføje (med Erich Fromm i baghovedet). Og hermed er vi også sporet ind på det psykologiske, i og med følelsen af identitet og ikke-identitet er en *menneskelig* følelse.

Ingen hereticaner har dog brugt ordet 'identitet' så flittigt som Bjørnvig selv. Allerede i et essay om Paul la Cour, stykket sammen af artikler og opsatser om digteren, der går helt tilbage til 1951, og optrykt som første tekst i den centrale essaysamling *Virkeligheden er til* fra 1973, bruger han det. I la Cour-teksten bruger han det dog på en for ham lidt atypisk måde. Således handler det her om, hvordan la Cour på flere punkter var af samme poetologiske opfattelse som den engelske romantiske digter Keats, der mente, at det for digteren var nødvendigt at give afkald på enhver form for identitet (jævnfør også Breton). Først da ville han blive i stand til at anskue 'solen, månen og havet'. Altså en brug af ordet, som på mange måder stemmer overens med den poststrukturalistiske og socialkonstruktivistisk-dekonstruktive brug af ordet, som især vinder frem i den antihumanistiske og antipsykologiske identitetsteori fra slutningen af 60'erne.

Men 15 år senere i afhandlingen om Martin A. Hansen fra 1964, *Kains Alter*, udgør det et nøglebegreb og tildeles en anden betydning og valorisering. Ikke som noget, der skal aflægges, men som noget der skal opbygges og styrkes (præcis som hos Sarvig). Sidste kapitel i afhandlingen hedder ligefrem "Identitet" og handler om, hvordan opbygningen af en bæredygtig

identitet er alfa og omega for den ældre ven, mentor og forfatterkollega. Konkret sætter Bjørnvig Hansen op mod den samtidige Karen Blixen, ligeledes ven, mentor og forfatterkollega, og siger, at mens Blixen var – eller i hvert fald med årene blev – af den opfattelse, at identiteten skabes ved, at mennesket forstår sig selv som indlejret i historien, i fortællingen, så er Hansen af den modsatte opfattelse. Man må, hævder han, have identitet for overhovedet at kunne skabe historier og fortællinger. Uden at have den senere identitetsteoris begreber og forståelsesmåder til rådighed, ser Bjørnvig ikke desto mindre klart, at de to ældre digteres forskellige forståelse af identitet har nogle vigtige implikationer. For Martin A. Hansens vedkommende betød det, at identitet – med et nutidigt udtryk – blev set som noget essentialistisk; noget, der på en vertikal måde rodfæstede individet, nemlig gennem erindringen – både den individuelle, men især den kollektive, som han i nordisk sammenhæng fører tilbage til sagaerne. For Blixen betød det snarere, at identiteten blev opfattet konstruktivistisk, som vi ville sige i dag. Fælles er de dog – kan vi se ved at anlægge et identitetsteoretisk perspektiv – om at søge en heling af identiteten. Og hermed kan de siges at være typiske repræsentanter for den holdning til identitetsopløsningen, som prægede tiden umiddelbart efter Anden Verdenskrig, nemlig at identitetsopløsningen ikke kun var et vilkår, men også et problem, der måtte overvindes – om end Sarvig og Bjørnvig er ret enestående i tiden ved direkte at *bruge* ord som 'identitet' og 'identitetsløshed' og 'tab af identitet'. Bjørnvig slutter *Kains Alter* af med følgende beskrivelse af Martin A. Hansen på dødslejet:

Det forfærdelige, han oplever sammen med Anfaldet, den vanvittige Lidelse udover den fysiske, er Varslet om dét – tror jeg – som de gamle kaldte Fortabelsen. Og Fortabelse –: det er da Tabet af Identiteten, det endelige absolutte Tab af Identitet. Og pludselig i yderste Øjeblik, genvinder han den og fyldes med Glæde, eller en Glæde – hvorfra? Gør, at han genvinder den. I denne Oplevelse ligger hans Livs vældige Tema: Han husker! Husk – husk – husk, siger han, tænk paa alt dejligt, du har haft. I samme Aandedræt besværges han Glæden – og Mnemosyne og faar sin Identitet igen. Resten, Hændelsen derunder, som ligger uden for denne Undersøgelses Plan og som der blot skal refereres til, kommer fra den Højeste, som han udtrykkeligt – skriver han – intet har villet bede om, men som han vil takke – og takker.

Dog det han utrætteligt og *bevidst* gør – i sin Digtning, i sin Tænkning, og her – det er af al Magt at sætte ind mod Erindringens, og dermed ind mod Identitetens og Personens Forfald. (Bjørnvig 1964, s. 562)

I dette citat bruger Bjørnvig begrebet 'identitet' på en måde, som stemmer helt og aldeles overens med den måde begrebet er blevet brugt på af jegpsykologien og den humanistisk funderede socialpsykologiske identitetsteori. Skønt han ikke selv går dybere ned i det socialpsykologiske indhold af begrebet.

Også i bogen om hans venskab med Karen Blixen, *Pagten*, som udkom ti år senere, bruger Thorkild Bjørnvig det som et helt centralt nøglebegreb til forståelsen af dels Karen Blixens forfatterskab, dels hans eget, og – ikke mindst – til forståelsen af kontrasten mellem hans egen og Blixens digtning. Han beskriver, hvordan Blixen i sit tidlige forfatterskab først tematiserer det identitetsløse menneske, nemlig gennem figuren Pellegrina Leoni, den tilskadekomne operasangerinde, der på sin flugt gennem livet ustandseligt skifter masker og identiteter og ikke lader sig fastholde i nogen substantiel karakter, og siden tematiserer den alt for rigide og fastlåste identitet – nemlig gennem figuren Alkmene i historien af samme navn, og også gennem Adelaide. Til sidst finder Blixen da angiveligt løsningen i "Kardinalens første Historie" fra *Sidste Fortællinger*.

Her går grænsen

Går vi til de skønlitterære tekster, er ”Balladen om Great Eastern” et glimrende digterisk eksempel på, hvordan identitetsproblemet kommer til syne i Heretica-digtningen, og efterhånden bliver det altoverskyggende psykologisk-eksistentielle, eller psyko-eksistentielle, som jeg foretrækker at kalde det, problem. Der er ikke kun tale om balladen om et skib (i begge ordets betydninger). Der er også tale om balladen om et individ, nemlig Brunel. Eller rettere: om at han tolkes *i lyset af* den identitetskonflikt, som siden er blevet det centrale psyko-eksistentielle emne eller tema. Ja, der er – kan man sige – tale om balladen *i* dette individ; en ballade, som jeg altså mener bedst kan beskrives med begrebet ’identitetsmangel’ eller ’identitetstab’. Hvilket igen forudsætter, at digtet læses ind i en senmodernitets- snarere end en modernitetsramme, idet denne giver anledning til en mere fyldestgørende, dækkende beskrivelse.

Great Eastern, skibet vel at mærke, kan ses, og er blevet set, som et patosladet symbol (Leviathan), udkastet af en menneskelig hybris, der har forsøgt at indtage Jahves plads i verdensordenen. Dvs. det moderne menneske, homo faber også kaldet, par excellence. Det får derved karakter af et dæmonisk naturfænomen, som ’slår om’ i ny myte, i en ny tvangsfiksering af mennesket (jævnfør Horkheimer og Adornos analyse i *Oplysningens dialektik* – og jævnfør også Octavio Paz’ modernitetsanalyse i *Children of the Mire* fra 1974). Som det netop fremgår af linjerne ”[...] næsten enhver blev prostitueret af Opgaven, blot for / at føre sig tjenlig – fordummet, forbryderisk, overanstrengt / af at fylde Rammen, bevæge Rammen –”, hvor det moderne magtperspektiviske menneske bliver omdannet til en slave af det maskin-uhyre, det selv har fostret. Ikke fordi naturen i sig selv er ’ond’ eller ’dum’, som mange modernister måske ville sige og mene. Men fordi grænserne for dens overvindelse og udnyttelse, for dens kultiverende ’gennempløjning’ ikke respekteres. Fordi der ikke arbejdes *sammen* med den, men *imod* den, kan vi også sige. Et tema, der igen harmonerer med brugen af balladeformen, som traditionelt behandlede overnaturlige emner. Her har ordet desuden en mere moderne betydning: ballade i betydningen: uroen, trakasserierne, fortrædelighederne omkring Great Eastern.

Men digtet tematiserer ikke kun modernitet og civilisation, vil jeg påstå. Nedenunder dette tema, eller parallelt med det, afslører sig også en ny psykologisk problematik, som Heretica-bevægelsen er den første litterære gruppering i Danmark til at sætte til debat på en mere udfoldet og massiv måde. Dette tema eller problem kan benævnes ’identitetstab’. Bag civilisationstemaet findes således et psyko-eksistentielt tema, som handler om de fortrængte irrationelle sider personligheden, inspireret af eksistentialismen. De mener, det begynder allerede i og med modernitetens udgrænsning og dæmonisering og forsøg på fornuftsmæssig bemestring af følelsen som noget dyrisk og dæmonisk, noget potentielt destruktivt og frihedsundertrykkende, som skal bearbejdes og bemestres af fornuften og intellektet. I stedet for som noget, der skal respekteres og tages alvorligt og ’have lov at tale med’. Uden derved at dømme fornuften helt ude. På den måde bliver Brunel-figuren emblematiske for hereticanernes udpegning og ’diagnostisering’ af identitetsproblemet i samtiden. Fortolkningen af figuren i lyset af de ambivalenserfaringer, som for alvor bliver tydelige i og med krigen, der herhjemme og andre steder er med til at indvarsle senmoderniteten, ser følelsen ikke som fortrængte dyrisk-barbariske drifter, men snarere – i tråd med identitetsteorien – som negligering af det orale stadies nødvendige og positive forankring af individet i en ’følelses-puppe’, et ’følelses-hylster’, der giver det tryghed og tillid – til at stå på egne ben bl.a. Men også til at turde erkende afhængigheden af og åbne for modtageligheden for en omsorgsgivende, positivt indlejrende instans uden for jeget. Nogle gange kaldet ’Gud’. Andre gange ’naturen’.

Allermest tematiserer digtet dog det nye syn på jeget, som begynder at gøre sig gældende i periodens litteratur. Hvor psykoanalysen, som Anna Freud har redegjort for, mestendels interesserede sig for det ubevidste, for 'det'et', og så jeget som en art 'politibetjent', der undertrykte og hæmmede drifterne og det ubevidste, for ikke at sige: forvrængede og dæmoniserede dem, ser Bjørnvigs digt, som det er typisk for mange værker på det tidspunkt, i højere grad jeg'et som et positivt værn mod kaos og opløsning. Og som en garant for etik, moral, prokreativitet – og i sidste ende demokrati.

Dette nye psyko-eksistentielle tema, som også kommer til udtryk – om end på forskellig vis – hos andre samtidige forfattere, det være sig i Ole Sarvigs lyrik, Martin A. Hansens noveller og romaner og Karen Blixens fortællinger, kan vi forstå langt bedre, hævdes det her, hvis vi uddyber og perspektiverer det i forhold til identitetsteorien, som netop er fostret af den nye forståelse af modernitetens transformationer i sidste halvdel af det 20. århundrede, og dermed også af denne transformations psykologiske implikationer. Læst ud fra denne optik, bliver det tydeligt, at der ikke bare er tale om et 'almengyldigt vilkår', for ikke at tale om en verdensfjern esoterisk fantastik, men i høj grad også om en ny, historisk bestemt psykologisk problematik. Som handler om, at hverken grænserne udenfor mennesket eller i mennesket er blevet tilstrækkeligt respekteret. Så i stedet for at gentage en klassisk ideologisk modstilling mellem en modernitetskritisk eksistentialisme og en modernitetsdyrkende marxisme og psykoanalyse, mener jeg, man hellere skulle søge at kortlægge problematikken ud fra en socialhistorisk modstilling mellem modernitet og senmodernitet. Det er præcis det nye syn, vi i dag har mulighed for at etablere, fordi begreber til en sådan analyse nu er veludviklede.

Man kan selvfølgelig godt insistere på at forstå temaet ud fra en rent eksistentialistisk, idéhistorisk-filosofisk ramme. Men det giver ikke noget billede af, hvad der er historisk specifikt ved den udgave af eksistentialismen, der dyrkes, nemlig den, hvor personlighedens og moralitetens grundlag i et stabilt jeg er brudt sammen. For at restituere det kræves en besindelse på modernitetens bagsider eller excesser, fremkaldt af den historiske udvikling. Hvis det er reaktion, er det det i så fald i den positive forstand, Georg Brandes' taler om i *Hovedstrømninger*. Hvorved han på en måde, som måske ikke har været tilstrækkeligt anerkendt, kan siges at foregribe den mere dialektiske eller reflektive modernitetsforståelse, som for alvor slår igennem efter Anden Verdenskrig. Også i den danske litteratur.

Litteratur:

Adorno, Th.W. og Horkheimer, Max (1947/2004): *Oplysningens dialektik*. København: Gyldendal

Andkjær Olsen, Ole og Køppe, Simo (1996): *Psykoanalysen efter Freud*, bd. 2. København: Gyldendal

Bjørnvig, Thorkild (1948/1962): "Begyndelsen", i: *Heretica*, red. Ole Wivel. København: Gyldendal

Bjørnvig, Thorkild (1964): *Kains Alter*. København: Gyldendal

Bjørnvig, Thorkild (1973): *Virkeligheden er til*. København: Gyldendal

Bjørnvig, Thorkild (1974): *Pagten*. København: Gyldendal

- Bjørnvig, Thorkild (1986): "Historien før historien", i: *Kritik* nr. 75/76. København: Gyldendal
- Bjørnvig, Thorkild (1998): *Samlede digte*. København: Gyldendal
- Brandes, Georg (1872/1999): *Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur*. Frederiksberg: Det lille Forlag
- Brandt-Pedersen, Finn (1965): *Modernisme og kvalitet*. København: Gyldendal
- Dansk litteraturhistorie* (1983-85), bd. 8, red. Michael Bruun Andersen et al. København: Gyldendal
- Ellegaard, Anders (2001): "Thorkild Bjørnvig: *Figur og Ild*", i: *Læsninger i dansk litteratur*, bd. 4, red. Povl Schmidt et al. Odense: Odense Universitetsforlag
- Engberg, Hanne (1999): *Kætterne*. København: Gyldendal
- Erikson, Erik (1968/1992): *Identitet. Ungdom og kriser*. København: Hans Reitzel
- Erikson, Erik (1982/1983): *Livsringen sluttet*. København: Hans Reitzel
- Freud, Anna (1936/1984): *Jeg 'et og forsvarsmekanismerne*. København: Hans Reitzel
- Fromm, Erich (1941/1991): *Flugten fra friheden*. København: Hans Reitzel
- Giddens, Anthony (1990/1994): *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzel
- Giddens, Anthony (1991/1996): *Modernitet og selvidentitet*. København: Hans Reitzel
- Grønbech, Vilhelm (1951/1962): "Angst", i: *Heretica*, red. Ole Wivel. København: Gyldendal
- Heretica* (1962), red. Ole Wivel. København: Gyldendal
- Holthausen, Hans Egon (1952): *Der unbehauste Mensch*. München: R. Piber & Co. Verlag
- Jørgensen, Carsten René (2008): *Identitet*. København: Hans Reitzel
- Kierkegaard, Søren (1844/2004): *Begrebet Angst*. København: DSL/Borgen
- la Cour, Paul (1948/1951): *Fragmenter af en Dagbog*. København: Gyldendal
- Madsen, Peter (1993): "Amfibieårhundredet", i: *I kentaurens tegn.*, red. Marianne Barlyng. København: Gyldendal
- Paz, Octavio (1974): *Children of the Mire*. Massachusetts: Harvard University Press
- Poulsen, Bjørn (1949/1962): "Elfenbenstaarnet", i: *Heretica*, red. Ole Wivel. København: Gyldendal
- Riesman, David (1950/1985): *Det ensomme masse menneske*. København: Gyldendal
- Rosiek, Jan (2003): *Andre spor*. København: Forlaget Spring
- Said, Edward (2004): *Humanism and Democratic Criticism*. New York: Columbia University Press

Sarvig, Ole (1950/1970): *Midtvejs i det 20. århundrede*. København: Gyldendal

Sarvig, Ole (2005): *Digte*. København: Gyldendal

Tidstegn (1982), red. Iben Holk. Viby J.: Centrum

¹ Det sker nok mest markant i *Dansk litteraturhistorie*, hvor det bl.a. hedder, at ”den i sin selvfremsstilling rent kulturelle virksomhed drejede sig om *de intellektuelles orientering i forhold til de sociale og politisk-ideologiske modsætninger*. *Heretica* stillede sig kulturelt og ideologisk *i forlængelse af en allerede gammel tradition for kritik af radikalisme og arbejderbevægelse*.” (*Dansk litteraturhistorie* 1983-85, bd. 8, s. 106-7, min fremhævelse). Det skal dog retfærdigvis siges, at Peter Madsen, som er forfatter til kapitlerne om *Heretica* i *Dansk litteraturhistorie*, i en senere analyse af netop ”Balladen om Great Eastern” pointerer, at en forfatter som Thorkild Bjørnvig hverken kan betragtes som modernitetsbesynger eller som modernitetsforhæjter (Madsen.1993, s. 75)

² Det hedder her, at pinefuld længsel nok kan udspringe af pinefuld nødtørftighed, men at ”det før er hændt, at den dristige, umættelige, som stod ved Opfyldelsens yderste Grænse, pludselig, overrumplet, oplevede den virkelige Længsels Genesis.” En sådan længsel kan, fortsætter han, psykologien, og her må man ved psykologi forstå: den freudianske psykoanalyse, som var så populær i det foregående årtis kulturradikale åndsklima, ikke hverken begribe eller beskrive tilfredsstillende. ”Hvor dybt har Psykologien ikke fejlet ved at kalde denne Længsel for en Sublimering af Køns-, Magt- og Selvopholdelsesdrift, da disse jo dog kun er de Ruser, som Længslen undervejs mod sin virkelige Bestemmelse har forvildet sig ind i.” (Bjørnvig 1948/1962, s. 31-32). Tilsvarende sammenligner Ole Sarvig i essaysamlingen *Midtvejs i det 20. århundrede* den psykoanalytiske terapi med en stålborste, der ”gør god gavn for mange sindssyge og nedbrudte, samtidig med, at den dyrkes som hobby af impotente, og hvis fortjeneste det er at have skåret igennem den vindtørre kirkelige etik” (Sarvig 1950/1970, s. 104). Senere i samme bog gør han dog selv brug af Jungs begreb om arketyperne (Sarvig 1950/1970, s. 124-26). Med hensyn til en anden fremtrædende hereticaner, Martin A. Hansen, påpeger Thorkild Bjørnvig i *Kains Alter*, at der findes en interessant overensstemmelse netop mellem Hansens symboltænkning og Jungs begreb om arketyperne. Men den var ubevidst, for Hansen havde på det tidspunkt ikke læst Jung. Og Freud havde Hansen, som Bjørnvig skriver, ’ingen synderlig interesse for’.

³ Det samme sker i Ole Wivels udkast til et program, hvor netop Sartre udsættes for en kras kritik (Engberg 1999 s. 20).

⁴ Som Rosiek skriver, kan det i en revision af *Heretica*-bevægelsens betydning vise sig nyttigt og oplysende at indhente og kritisk artikulere erfaringerne med ideologiernes sammenbrud ’i kølvandet på den anden verdenskrig’.

⁵ Herfor taler også Ole Wivels beskrivelse den historiske baggrund for *Heretica* i indledningen til antologien *Heretica* fra 1962: ”Formaar man ikke saa at sige at rive bindet fra sine øjne og se, som man dengang saa: en verden genfødt til fred, men hjemsoget af anfægtelse, raadløshed og gru og truet af en ny konflikt mellem de to sejrherre, som nu stod uforsonlige, væbnet til tænderne, over for hinanden i en gensidig hadefuldstænkeliggørelse, vil de første efterkrigsars digtning nok forekomme en lovlig overspændt, fortvivlet, retorisk eller elegisk. Man maa erindre, at det var i selve *livsfølelsen*, unge dengang følte sig ramt, med al ungdoms fortvivlede drøm om renhed midt i en raa, umenneskelig tid – og *drømmen om en genfødsel af mennesket* er da ledemotiv i den dystre digtning og naive kulturkritik. At overvinde krigen i sit eget sind og krigsoplevelsernes trauma i digtningen var det man vilde – man vilde i den *genskabe billedet af mennesket, som var blevet knust*.” (Wivel 1962, s. 12-13, min fremhævelse).

⁶ Også Iben Holk har i en samtale med Sarvig i antologien *Tidstegn* bekendtgjort, hvor stort et indtryk billedet om de ’arveløse’, som var ’sået som frø af ukendt art’, havde gjort på ham i ungdomsårene (Holk 1982, s. 278-9).

⁷ I sin essayistiske artikel om *Midtvejs i det 20. århundrede* i *Tidstegn* bruger Per Stig Møller interessant nok begrebet ’identitet’ adskillige gange, når han skal forsøge at karakterisere dette værks bærende tematikker. Det vidner om, at det i løbet af det over kvarte århundrede, der er gået fra 1945 til 1980, er blevet et gængs begreb for de særlige senmoderne sinds- og bevidsthedstilstande, hereticanerne på et meget tidligt tidspunkt oftest giver nogle mere billedlige og æstetiske udtryk for. I mellemtiden er begrebet ’identitet’ ikke bare blevet udmøntet af socialpsykologien, men også flittigt indlemmet i hverdagslivets vokabular (jævnfør Giddens’ beskrivelse af ’den dobbelte hermeneutik’, som præger nyere sociologi og socialpsykologi). At digterne altså får øje på noget, en særlig ny erfaring, som socialpsykologien først *efterlods* sætter på begreb, tager jeg som endnu et indicium om, at der findes sådan noget, som en pretekstuel, til dels historisk bestemt erfaring, og at det er netop denne, digterne forholder sig til og bearbejder. Tilbage står så for litteraturkritikken at bruge den socialpsykologiske identitetsteoris begreber til at få en mere adækvat og kvalificeret forståelse af hereticanernes tekster.